

Erityislapsi optikkoliikkeen asiakkaana

Opas erityislapsen kohtaamiseen
optikkoliikkeessä

Rakenne:

Esipuhe s.3

Johdanto s.4

Ensikohtaaminen s.8

Vuorovaikutus s.9

Kehysvalinta s.10

Näöntutkimus s.15

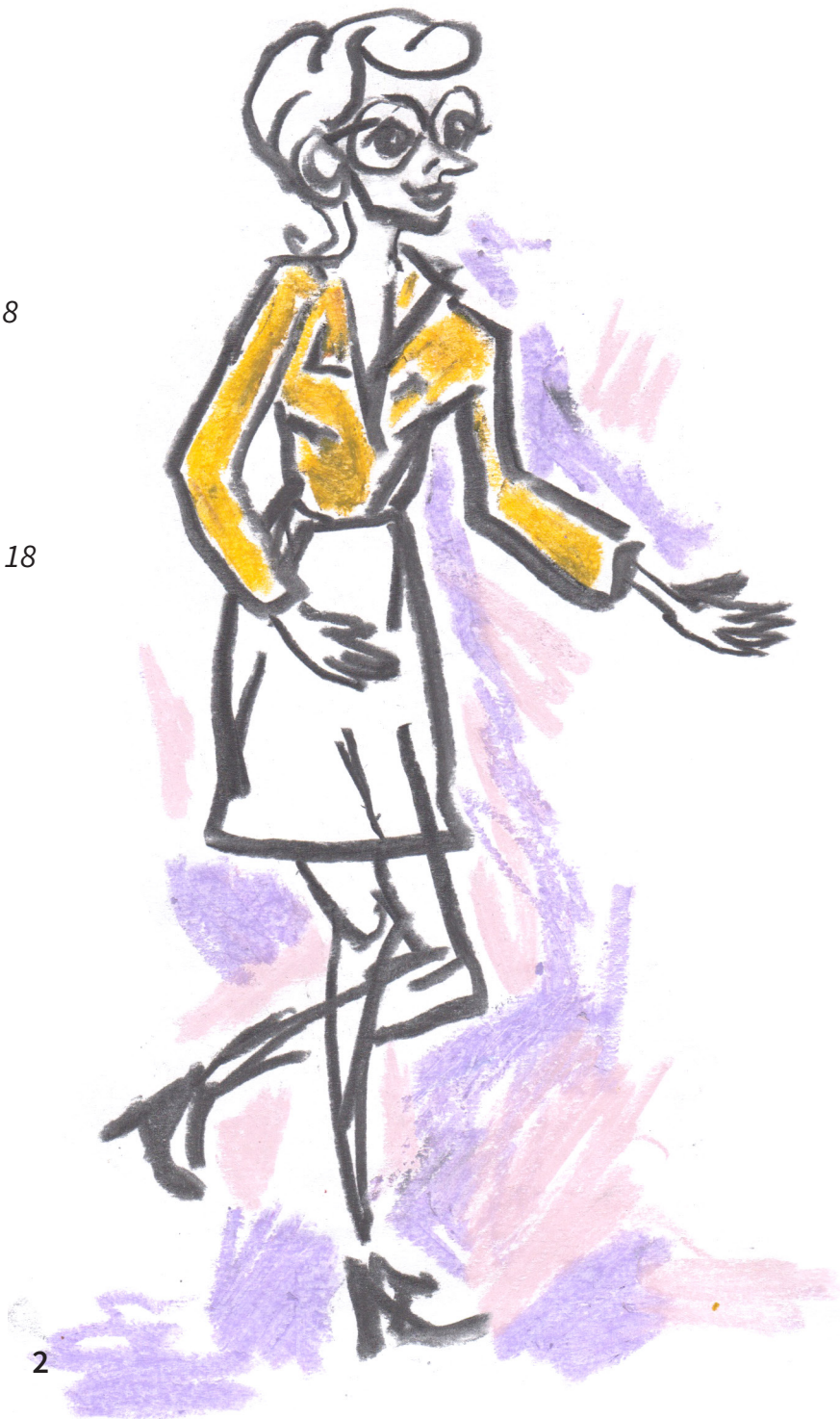
Vinkit s.16

Oppaan merkitys s. 18

Lisätietoa s.19

Lopuksi s.21

Lähteet

Esipuhe

Hyvä lukija,

Tämä opas on tarkoitettu optikoille, optometristeille sekä optisille myyjille. Oppaan tarkoituksena on olla optikkoliikkeiden työntekijöiden tukena asiakaspalvelutilanteissa erityislapsia kohdatessa. Se antaa käytännönläheisiä vinkkejä liittyen vuorovaikutukseen, kehysvalintaan ja näöntutkimukseen. Oppaan tavoitteena on kehittää optikkoliikkeiden asiakaspalvelua, jotta erityislapset saavat laadukkaampaa ja heidän tarpeensa huomioivaa palvelua. Asiakaspalvelun kehittämisen ohella tavoitteena on lisätä optikkoliikkeiden työntekijöiden tietoisuutta erityislapsista sekä heidän kohtaamisestaan optisella alalla.

Opas on osa Metropolia Ammattikorkeakoulun optometrian tutkinto-ohjelmassa tehtyä opinnäytetyötä "Erityislapsi optikkoliikkeen asiakkaana - Opas erityislapsen kohtaamiseen optikkoliikkeessä". Oppaan sisältö perustuu opinnäytetyössä toteutettuihin kyselytutkimuksiin, työn teoriaosuuteen sekä muuhun kirjalliseen materiaaliin. Opinnäytetyö löytyy kokonaisuudessaan Theseus-tietokannasta. Opinnäytetyön yhteistyökumppani on Suomen Optometrian Ammattilaiset SOA ry.

Opinnäytetyön ovat tehneet

Jenny Heinonmäki, Iita-Liina Saksi ja Linda Törnström.

Oppaan kuvitukset ja taiton on toteuttanut Metropolian graafisen suunnittelun opiskelija *Tuuli Ritsilä.*

Johdanto

Erityislapsi -käsitteelle ei ole tarkkaa määritelmää, mutta tyypillisesti sillä viitataan lapseen, jolla on erityistä tuen tarvetta. Tuen tarve on usein suurempi kuin muiden saman ikäisten lasten. Etenkin oppimiseen ja kehittymiseen erityislapset tarvitsevat yleensä tukea ja hoitoa. Tuen tarve voi johtua esimerkiksi sairaudesta tai vammasta. Erityisvaikeus voi vaikuttaa lapsen kykyyn viestiä, jolloin vuorovaikutus voi olla haasteellista toisten ihmisten kanssa. Sen vuoksi on tärkeää tietää keinoja, joiden avulla vuorovaikutus onnistuu, kun vuorovaikutuskumppanina on erityislapsi.

Monilla erityislapsilla havaitaan näkemisen ongelmia. Esimerkiksi kehitysvammaisilla todetaan huomattavasti enemmän näköhäiriöitä, kuin normaalisti kehittyvillä lapsilla. Tästä syystä näkemisen ongelmien havaitseminen on usein tukena, kun erityisvaikeutta diagnosoidaan. Aistien, tässä tapauksessa näköaistin, heikkous voi aiheuttaa jo itsessään kehitystaantumaa. Näkemisen ongelmat ovat hyvä havaita mahdollisimman varhain, jotta lapsi saa käyttöönsä mahdolliset apuvälineet ja tarvittava kuntoutus voidaan aloittaa. Korjaamaton näkemisen ongelma voi aiheuttaa lapselle häiritsevän oirekuvan korostumista.

Seuraavalla sivulla käsitellään neljää yleistä erityisvaikeuden aiheuttajaa, joissa on todettu liitännäisenä myös näkemisen ongelmia. Käsittelemme kolme neurokognitiivista häiriötä, jotka ovat Downin oireyhtymä, ADHD ja autismi, sekä yleisimmän liikuntavammaisuutta aiheuttavan oireyhtymän CP-vamman. Nämä käsiteltävät häiriöt nousivat esille myös erityislapsien huoltajille kohdennetussa kyselyssä. Neurologisissa sairauksissa tavaataan usein näköjärjestelmän vaurioitumista, silmien liikehäiriöitä, näköratavaurioita sekä löydöksiä silmän rakenteellisissa osissa.

Downin oireyhtymä

- Yleisin kromosomipoikkeavuus
- Tavallisin kehitysvammaisuuden syy
- Ominaista oireyhtymässä on lyhytkasvuisuus, alhainen lihasjänteisyys sekä oireyhtymälle tyypilliset ulkonäköpiirteet, kuten wepikantuspoimut, viistot luomiraot, nelisormipoimut sekä pienet ja pyöreät korvanlehdet
- Kehitysvamman aste vaihtelee lievästä vaikeaan
- Yleisimmin keskivaikea
- Puheen ymmärtäminen parempaa kuin sen tuottaminen
- Sanavarasto voi olla suppea ja lauserakenteiden omaksuminen vaikeaa
- Kielellisen aineksen käsittely heikompaa, kuin näköhavaintoon perustuva ymmärtäminen ja päättely
- Taittoviivat, kaihi, keratokonus, karsastus ja akkommodaatio-ongelmat ovat yleisiä

ADHD eli attention-deficit/hyperactivity disorder

- Ryhmä oireita, jotka vaikuttavat yksilön jokapäiväiseen arkeen
- Oireita ovat esimerkiksi impulsiivisuus, yliaktiivisuus, levottomuus, keskittymis- ja oppimisvaikeudet
- Monissa tapauksissa todetaan myös uhmakkuutta, tuskaisuutta ja mielialahäiriöitä, kuten masennusta
- Korjaamaton näkemisen ongelma voi pahentaa oirekuvaan liittyviä piirteitä, kuten oppimisvaikeuksia
- Tutkimuksissa on myös todettu, että lapsilla, joilla on näköongelma, jota ei pysty silmä- tai piilolaseilla korjaamaan, on suurempi riski saada ADHD-diagnoosi

Autismi

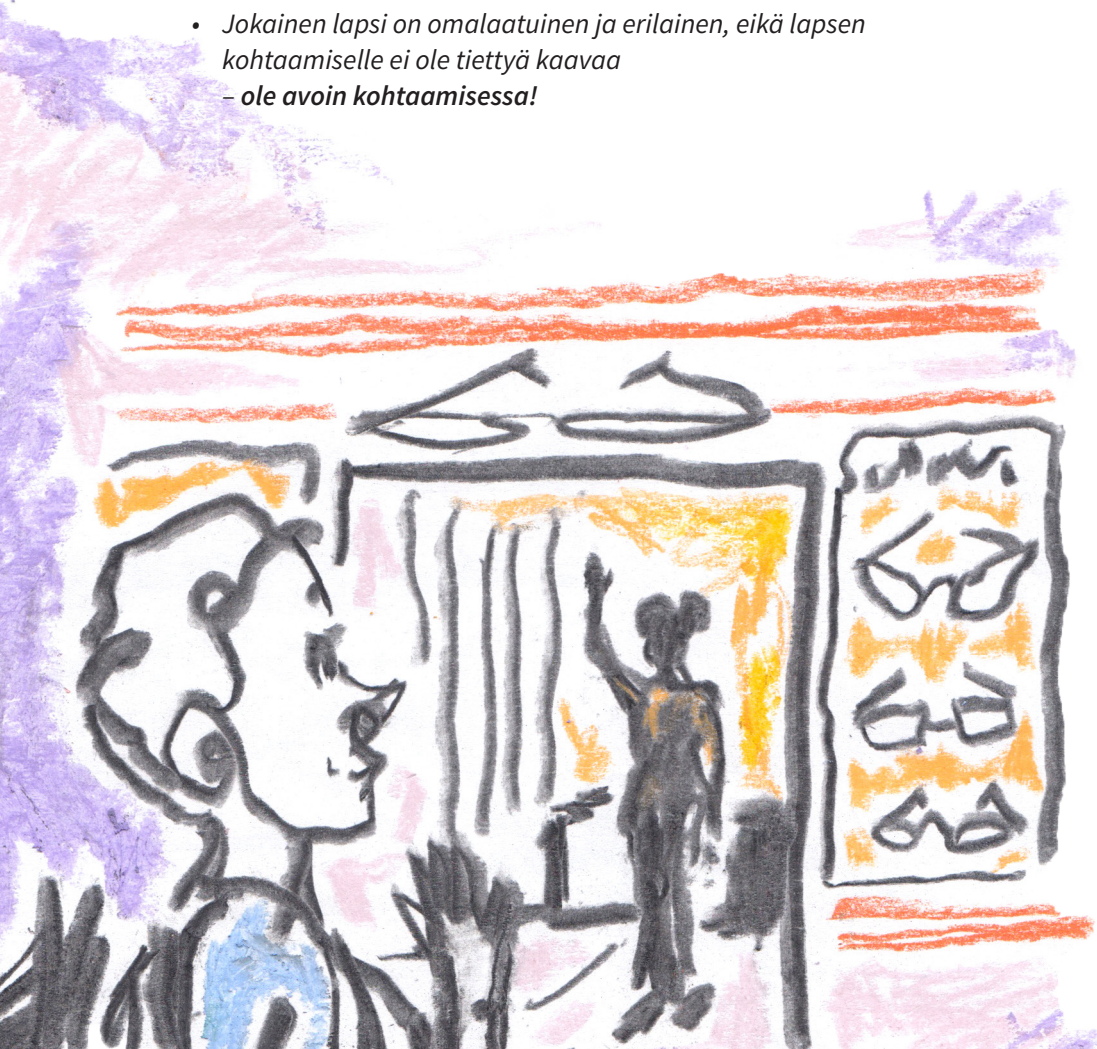
- Käyttäytymisen perusteella yleisesti jo lapsena diagnosoitu oireyhtymä
- Autismiin kuuluu kehityksen viivästyminen tai poikkeavuus, erityisesti sosiaalisten taitojen osalta
- Kielen ymmärrys on tyypillisesti hyvin kirjaimellista
- Usein yksi tai useampia äärimmäisiä kiinnostuksen kohteita tai rutiineja
- Liiallista kontaktia autismista kärsivän henkilön kanssa tulee usein välttää sillä se voi aiheuttaa negatiivisia tunteita, kuten ahdistusta ja ärtymystä
- Esimerkiksi kosketus ja katsekontakti voi tuntua uhkaavalta
- Aistien yli- tai aliherkkyys kuuluu monissa tapauksissa autismin oirekuvaan
- Yleisimpiä valot, äänet, kipu, hajut sekä kosketus
- Näköaistin yliherkkyys voi näkyä esimerkiksi kirkkaiden ja vilkkuvien valojen, tiettyjen värien ja kohti liikkuvien esineiden epämiellyttävyytenä

CP-vammaisuus

- Aiheuttajana aivojen rakenteellinen kehityshäiriö tai hapenpuute
- Keskushermostosta vaurioituvat ne osat, jotka säätelevät lihasjänteitä ja tahdonalaisia liikkeitä
- Ei tarkoita älyllistä kehitysvammaisuutta
- Liitännäisenä voi kuitenkin olla älyllisen kehityksen häiriöitä tai oppimisvaikeuksia
- CP- vammaan voi liittyä motoristen ongelmien lisäksi myös muita neurologisia ongelmia
- Esimerkiksi näönkäytön ongelmat, hahmotus- ja aistihäiriöt, ääni- ja tuntoyliherkkyys, asento-, liike- ja tasapainoastin ongelmat sekä puheen epäselvyys ja puuttuva puhekommunikaatio
- Näköongelmia esiintyy 50 – 75 %:lla ja kuulo- ja näkövammoja 10-15%:lla
- Mahdolliset vauriot näköradassa, aivojen kuorikerroksella tai aivohermoissa aiheuttavat näkökenttäpuutoksia, näköhahmotuksen vaikeuksia, silmien liikehäiriöitä ja syvyysnäön ongelmia

Ensikohtaaminen

- Tervehdi lasta sekä hänen mukanaan olevaa aikuista
- Muista, että lapsi on ensisijainen asiakas
- Ota lapsi mukaan häntä koskevaan päätöksentekoon, kysele ja ole kiinnostunut
 - Lapsi arvostaa tilanteita, joissa pääsee osalliseksi
- Kohtele lasta kuten muitakin asiakkaita, älä keskity vammaan tai erityispiirteeseen
- Jokainen lapsi on omalaatuinen ja erilainen, eikä lapsen kohtaamiselle ei ole tiettyä kaavaa
– **ole avoin kohtaamisessa!**

Vuorovaikutus

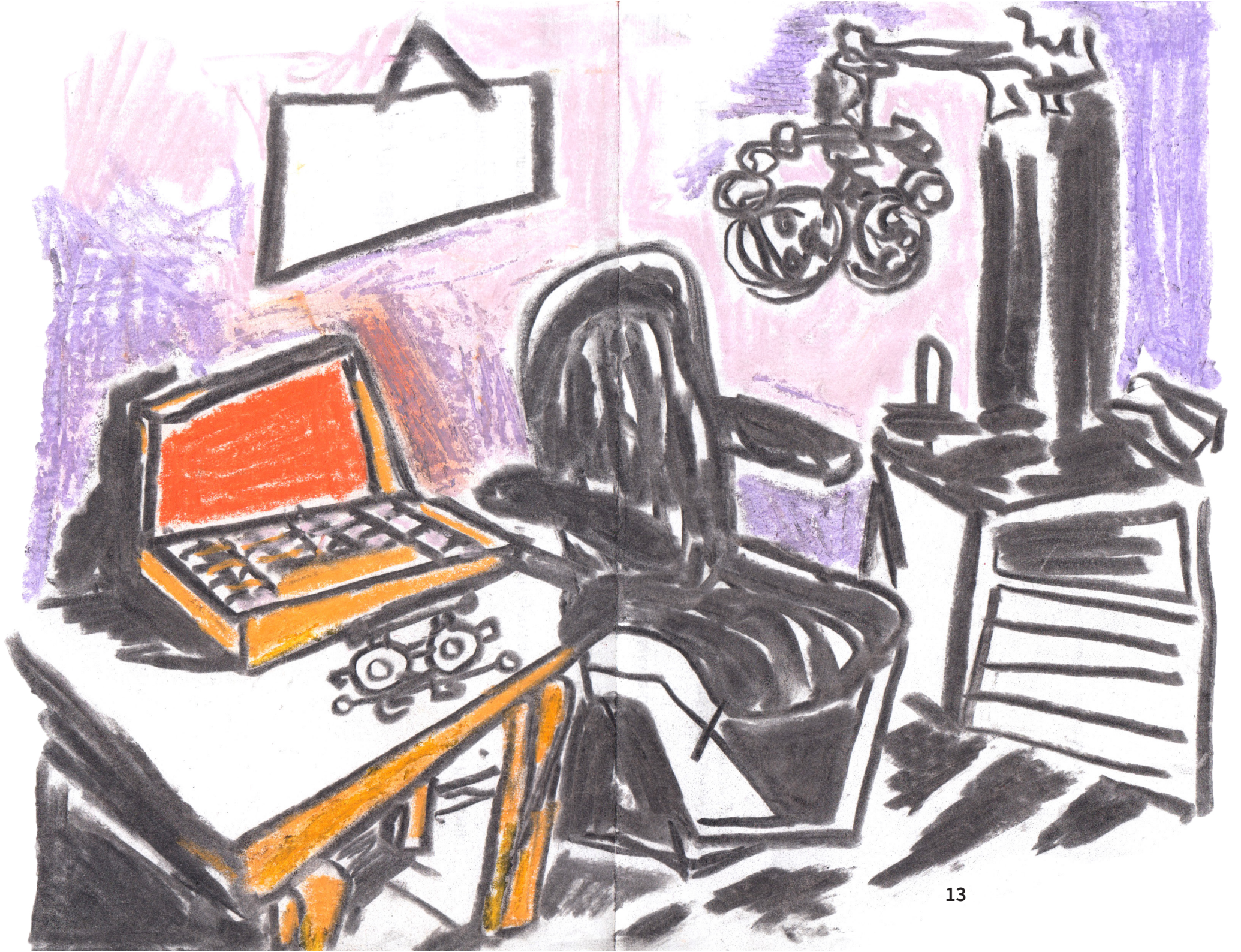
- Lapsen erityisvaikeus voi vaikuttaa vuorovaikutukseen siten, ettei lapsi viesti puheen tai kirjoittamisen avulla
 - vuorovaikutuksessa voi käyttää vaihtoehtoisia viestinnän keinoja, kuten kuvia tai elekieltä
- Toimivan vuorovaikutuksen edellytyksenä on, että osaavampi vuorovaikutuskumppani tukee ja ohjaa vuorovaikutustilannetta
- Osaavampi vuorovaikutuskumppani voi hyödyntää viestinnässä Tikoteekin 2015 LOVIT-muistisääntöä:
 - vuorovaikutuskumppanin tulee olla läsnä ja keskittyä vas tapuoleen
 - odottaa ja antaa tilaa viestiä
 - vastata viestintään
 - mukauttaa omaa ilmaisua vastaamaan vastapuolen viestinnän tapaa vastaavaksi
 - tarkistaa, onko yhteisymmärrys saavutettu
- Anna lapselle selkeitä ohjeita, kerro mitä tapahtuu ja miksi
- Lapsen kanssa kannattaa edetä rauhallisesti ja antaa tilaa tarvittaessa
- Fyysinen kontakti ei sovi kaikille lapsille – mukauta toimintaasi tilanteen mukaan
- Muista varmistaa, että lapsella on turvallinen olo - osalle lapsista tutun henkilön läsnäolo on välttämättömyys
- Joissakin tapauksissa rauhallinen ympäristö voi edesauttaa vuorovaikutustilannetta
 - Ärsykkeiden määrä vähenee ja lapsen on helpompi keskittyä

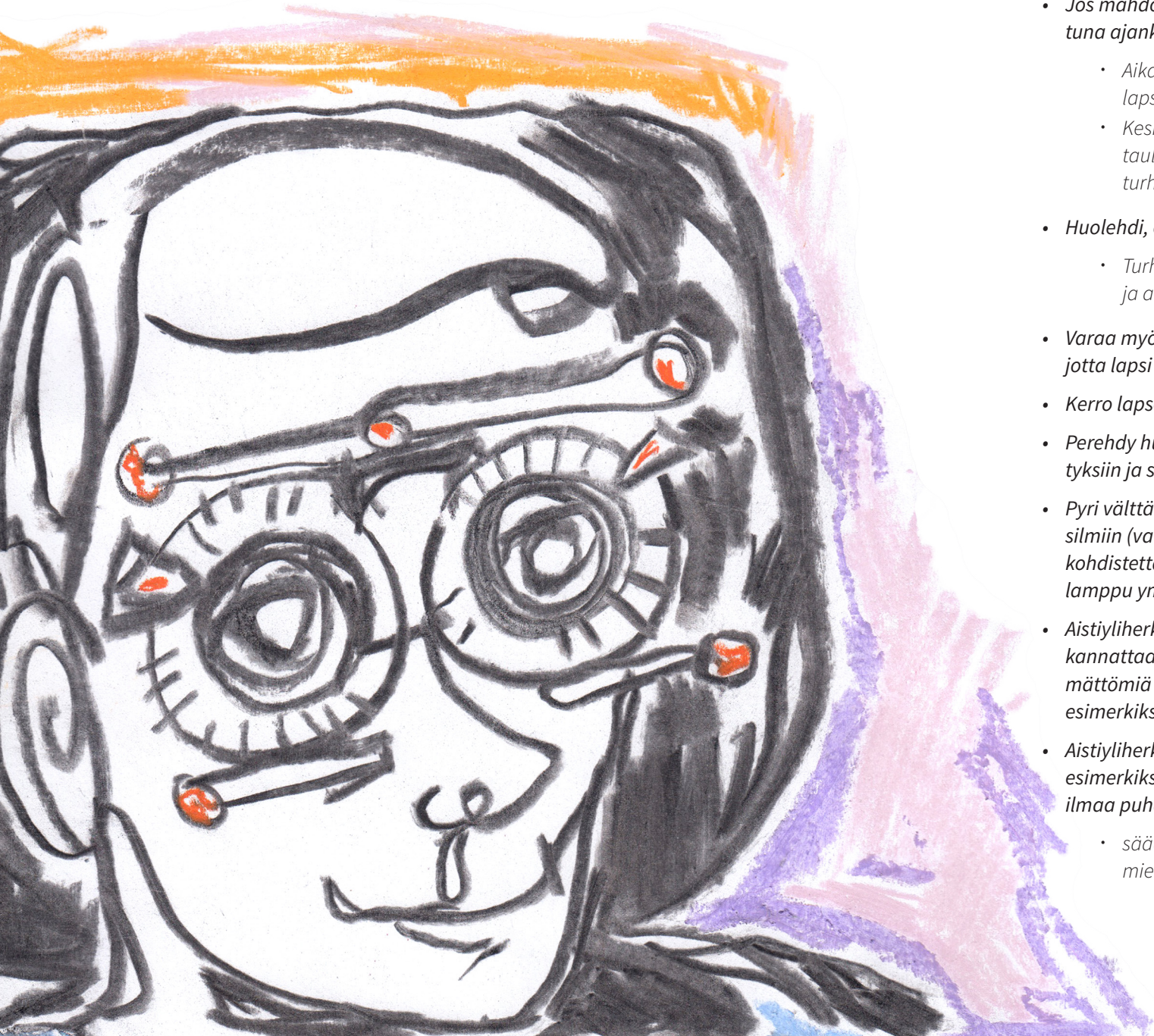
Kehysvalinta

Kehysvalinnassa ota huomioon:

- *Koko:* kehyksen leveys, nenäkappaleen koko ja aisojen pituus
- *Istuvuus:* Kehyksen tulee olla oikean kokoinen – **ei kasvuvaraa**
 - *Anatomiset tekijät:* nenän muoto ja koko, korvien sijainti, poskien muoto
 - *Istuvuus mahdollisten apuvälineiden, kuten kuulokojeen kanssa*
 - *Istuvuutta voidaan parantaa:* erilaiset nenätyyny – esimerkiksi nenäsillat, aisanpäästopperit (frame-lock), kiemura-aisat, niskaremmit
 - *Kehyksen materiaali:* kevyt, kestävä ja turvallinen

Näöntutkimus

- *Jos mahdollista, pyri aloittamaan tutkimus juuri sovittuna ajankohtana*
 - *Aikataulun muutos saattaa aiheuttaa ahdistusta lapselle*
 - *Keskittymisvaikeuksista kärsivälle lapselle aikataulun viivästys voi aiheuttaa levottomuutta ja turhautumista*
- *Huolehdi, että tutkimustila on siisti*
 - *Turha tavarapaljous voi aiheuttaa vaaratilanteita ja ahdistaa esimerkiksi autismia sairastavaa lasta*
- *Varaa myös riittävästi aikaa tutkimuksen tekemiseen, jotta lapsi ei ahdistu kiireen tunteesta*
- *Kerro lapselle kuka olet, mitä aiot tehdä ja minkä takia*
- *Perehdy huolellisesti mahdollisiin käytössä oleviin lääkityksiin ja selvitä, vaikuttavatko ne näkemiseen*
- *Pyri välttämään kirkkaiden valojen osumista lapsen silmiin (valaisimet, automaattiforopterin keskiöväliä kohdistettaessa silmiin osoittavat valot, kirkas kynälamppu yms.)*
- *Aistilyherkkyydestä kärsivän asiakkaan kohdalla kannattaa pohtia, ovatko kaikki tutkimukset välttämättömiä tai olisiko häikäisyä mahdollista pienentää esimerkiksi skiaskopoidessa tai mikroskopoidessa*
- *Aistilyherkkä lapsi saattaa kokea epämiellyttävyyttä esimerkiksi kuumasta tutkimushuoneesta tai kylmää ilmaa puhaltavasta tuulettimesta*
 - *säädä mahdollisuuksien mukaan lämpötila lasta miellyttäväksi*

Vinkit

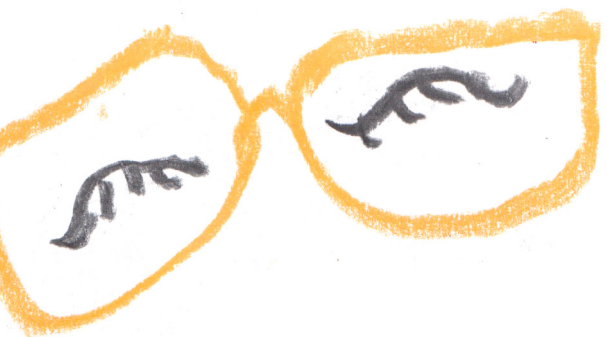
- **Käytä vaihtoehtoisia viestinnänkeinoja: elekieli ja kuvat**
 - näytä kuvaa tai piirrä kuva
- **Etene yksi asia kerrallaan, vältä avoimia kysymyksiä**
- **Vältä äkillisiä muutoksia**
- **Kuuntele myös lapsen mukana olevaa henkilöä**
 - hän yleensä tietää mitä lapsi tarvitsee ja haluaa, siten vastaat lapsen tarpeisiin parhaalla mahdollisella tavalla
 - Kysy jos et tiedä!
- **Leikki on lapsen ominainen tapa tutkia ympäristöä**
 - Hyödynnä tätä tarjoamalla mahdollisuus leikkiin
 - Mahdollisissa odotustilanteissa on myös hyvä tarjota virikkeitä
- **Kohtaamisen lopuksi varmista, että asia on ymmärretty ja anna mahdollisuus kysyä**
- **Ole avoin, rohkea ja kiinnostunut**
 - kohtaamisessa oppii aina uutta!

Oppaan merkitys

Oppaan avulla optikkoliikkeiden työntekijät saavat lisää varmuutta ja työkaluja erityislasten kohtaamiseen. Opas tarjoaa tietoa yleisimmistä erityisvaikeuksista, joissa on liitännäisenä näkemisen ongelmia. Käytännön vinkit niin vuorovai-
kutuksen, näöntutkimuksen ja kehysvalinnan suhteen ovat oppaan myötä aina saatavilla ja tukena tilanteessa kuin tilanteessa. Oppaan ääreen voi hakeutua, jos tuntee tilanteessa epävarmuutta tai jonkin asian ääreen haluaa palata uudelleen.

Oppaan vinkkien avulla optikkoliikkeiden työntekijät voivat tarjota hyvää ja laadukasta palvelua erityislapsille ja heidän huoltajilleen. Oppaan avulla optikkoliikkeet voivat tarjota sujuvampia, rauhallisempia ja mieluisempia käyntejä erityislapsille. Opas merkitsee erityislasten saaman asiakaspalvelun laadun kehittämistä sekä tietoisuuden lisäämistä lasten erityisvaikeuksista.

Lisätietoa

Koulutuksia aiheeseen liittyen tarjoaa eri ammattikorkeakoulut

Maksuttomia kursseja avoimena kaikille:

www.campusonline.fi

Kaikille avoimia kursseja järjestää Kehitysvammaliitto, Autismiliitto ja ADHD-liitto.

Heidän nettisivuillaan on koulutuskalentereita, joista voi seurata mahdollisia itseään kiinnostavia kursseja:

www.kehitysvammaliitto.fi/koulutus/koulutuskalenteri

www.autismiliitto.fi/toimintaa_ ja_tukea/koulutus- ja_tapahtumakalenteri

www.adhd-liitto.fi/ajankohtaista/tapahtumat/

Lopuksi

Kiitokset

*Opinnäytetyön yhteistyökumppanille Suomen Optometrian
Ammattilaiset SOA ry:lle*

Opinnäytetyön ohjaajille Kaarina Pirilälle ja Johanna Valtaselle

Oppaan kuvittajalle ja taittajalle Tuuli Ritsilälle

*Kyselyihimme vastanneille optikkoliikkeen työntekijöille sekä
erityislasten huoltajille*

Lähteet

Adhd-liitto n.d. Tietoa ammattilaisille. Saatavana osoitteesta: <<https://adhd-liitto.fi/adhd-tietoa/tietoa-ammattilaisille/>>. Luettu 29.4.2020.

Autismiliitto n.d. Hyvä kohtaaminen. Autismi. Saatavana osoitteesta: <https://www.autismiliitto.fi/autismi-kirjo/autismi/hyva_kohtaaminen>. Luettu 27.4.2020.

Autismiliitto 2015. Joka sadas meistä on autismin kirjoilla – tietoa ikääntymisestä autismin kirjoilla sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki. Autismi- ja Aspergerliitto ry. Saatavana osoitteesta: <https://www.autismiliitto.fi/files/1589/23_4_2015_opaslehtinen_ika_ja_autismi_a5_docx.pdf>. Luettu 23.4.2020.

DeCarlo, Dawn K & Swanson, Mark & McGwin Gerald & Visscher, Kristina & Owsley, Cynthia 2016. ADHD and vision problems in the national survey of children's health. Verkkoartikkeli. Saatavana osoitteesta: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4840060/>>. Luettu 17.7.2020.

Erityisperheet 2020. Tietoa sivuista. Saatavana osoitteesta: <<https://www.erityisperheet.fi/tietoa-sivustosta/>>. Luettu 25.4.2020.

Hammerness, Paul Graves 2009. ADHD. Westport. Greenwood Press. E-kirja. Saatavana osoitteesta: <<https://ebookcentral.proquest.com/lib/metropolia-ebooks/reader.action?docID=491902>>. Luettu 23.4.2020.

Helsingin kaupunki 2020. Lapset, joilla on erityistarpeita. Päivitetty 25.02.2020. Saatavana osoitteesta: <<https://www.hel.fi/sote/perheentuki-fi/raskaus-ja-synnytys/huolet-ja-pulmat-raskausaikana/erityislapsi/>>. Luettu 25.4.2020.

Herrgård, Eila & Airaksinen, Eila 2004. Tarkkaavaisuus- ja oppimishäiriöt. Toim: Sillanpää, Matti & Herrgård, Eila & Iivanainen, Matti & Koivikko, Matti & Rantala, Heikki. Lastenneurologia. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim. 2. painos.

Hietala, Marja & Penttinen, Maila 2016. Lastentaudit ja periytyminen. Toim: Heikinheimo, Markku & Rajantie, Jukka & Renko, Marjo. Lastentaudit. Duodecim. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim. 6. uudistettu painos.

HUS n.d. Neurokognitiiviset häiriöt. Lastenneurologia. Saatavana osoitteesta: <https://www.hus.fi/sairaanhoito/lasten-sairaanhoito/lastenneurologia/Neurokognitiiviset_hairiot/Sivut/default.aspx>. Luettu 7.5.2020.

Kagan, Julia 2020. Special Needs Child. Päivitetty 21.11.2020. Saatavana osoitteesta: <<https://www.investopedia.com/terms/s/specialneedschild.asp>>. Luettu 25.4.2020.

Kalliomaa-Puha, Laura & Tillman, Päivi 2016. Laulu 573566 perheestä. Lapsiperheet ja perhepolitiikka 200-luvulla. Saatavana osoitteesta: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/163822/Laulu_573566_perheesta.pdf?sequence=1>. Luettu 25.4.2020.

Kaski, Markus (toim.) & Manninen, Anja & Pihko, Helena 2013. Kehitysvammaisuus. Helsinki: Sanoma Pro Oy. 5.-6.painos.

Korpela, Raija 2004. Autismi. Toim: Sillanpää, Matti & Herrgård, Eila & Iivanainen, Matti & Koivikko, Matti & Rantala, Heikki. Lastenneurologia. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim. 2. painos.

Käypä hoito 2019. ADHD (aktiivisuuden ja tarkkaavaisuuden häiriö). Käypä hoito –suositus. Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin, Suomen Lastenneurologinen yhdistys ry:n, Suomen Nuorisopsykiatrisen yhdistyksen ja Suomen Lastenpsykiatriyhdistyksen asettama työryhmä. Saatavana osoitteesta: <<https://www.kaypahoito.fi/hoi50061#readmore>>. Luettu 17.8.2020.

Mannerheimin Lastensuojeluliitto 2017. Lapsen itsetunnon tukeminen. Saatavana osoitteesta: <<https://www.mll.fi/vanhemmille/tietoa-lapsiperheen-elamasta/vanhemmuus-ja-kasvatus/lapsen-itsetunnon-tukeminen/>>. Luettu 8.4.2020.

Martinelli, Massimo & Staiano, Annamaria 2017. Motility Problems in Developmental Disorders: Cerebral Palsy, Down Syndrome, Williams Syndrome, Autism, Turner's Syndrome, Noonan's Syndrome, Rett Syndrome, and Prader-Willi Syndrome. Pediatric Neurogastroenterology. Gastrointestinal Motility and Functional Disorders in Children. Toim. Faure, Christophe & Thapar, Nikhil & Di Lorenzo, Carlo. Springer International Publishing Switzerland. 2. painos. E-kirja. Saatavana osoitteesta: <<https://link.springer-com.ezproxy.metropolia.fi/content/pdf/10.1007%2F978-3-319-43268-7.pdf>>. Luettu 27.3.2020.

McGough, James J. 2014. ADHD. New York. Oxford University Press. E-kirja. Saatavana osoitteesta: <https://books.google.fi/books?id=5xINBAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=fi&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>. Luettu 21.4.2020.

Monivammaiset näkövammaiset. Lea Test. Saatavana osoitteesta: <<http://www.lea-test.fi/su/silmat/monivamm.html>>. Luettu 1.4.2020.

Nikoskelainen, Eeva & Äärimaa Tuula 2004. Silmän ja näkemisen häiriöt. Toim: Sillanpää, Matti & Herrgård, Eila & Iivanainen, Matti & Koivikko, Matti & Rantala, Heikki. Lastenneurologia. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim. 2. painos.

Papunet 2019. Jos vuorovaikutus ei etene tavalliseen tahtiin. Kehitysvammaliitto. Saatavana osoitteesta: <<https://papunet.net/tietoa/jos-vuorovaikutus-ei-etene-tavalliseen-tahtiin>>. Luettu 8.4.2020.

Papunet 2020. Puhetta korvaava kommunikointi AAC. Kehitysvammaliitto. Saatavana osoitteesta: <<https://papunet.net/tietoa/puhetta-korvaava-kommunikointi-eli-aac>>. Luettu 8.4.2020.

Roisko, Eija 2016. Puhevammaisen lapsen kuuleminen ja osallisuus. Vammaisen lapsen näkemysten selittäminen. Lastensuojelun Keskusliitto. Saatavana osoitteesta: <<https://iskl.e-julkaisu.com/vammaisen-lapsen-nakemysten-selvittaminen/>>. Luettu 5.4.2020.

Seppälä, Heikki 2017. Erilaiset eväät. Kirja kehitysvammaisuudesta. Kehitysvammaliitto ry. Kouvola: PackageMedia Oy.

Suomen CP-liitto n.d. CP-vamma. Liitännäisoiheet. Saatavana osoitteesta: <<https://www.cp-liitto.fi/tietoa/vammaryhmat/cp-vamma/liitannaisoiheet>> Luettu 1.7.2020.

Suomen CP-liitto n.d. CP-vamma. Mikä on CP-vamma? Saatavana osoitteesta: <<https://www.cp-liitto.fi/tietoa/vammaryhmat/cp-vamma>> Luettu 23.8.2020.

Tehyn eettinen toimikunta, 2019. Lapsen ja perheen kohtaaminen. Saatavana osoitteesta: <<https://www.tehy.fi/fi/blogi/lapsen-ja-perheen-kohtaaminen>>. Luettu 22.2.2020.

Terveyskylä 2018. CP-vamma. Lastentalo. Päivitetty 15.8.2018. Saatavana osoitteesta: <<https://www.terveyskyla.fi/lastentalo/tietoa-lasten-sairauksista/liikuntavammaisuus/cp-vamma/tietoa-cp-vammasta>> Luettu 7.5.2020.

Tikoteekki 2015. Apuvälineenä ihminen. Kehitysvammaliitto. Saatavana osoitteesta: <<https://www.kehitysvammaliitto.fi/tikoteekki/toimintamallit/apuvälineena-ihminen/>>. Luettu 8.4.2020.

Vernerin 2020. Kehitysvammaisen henkilö asiakkaana. Saatavana osoitteesta: <<https://verneri.net/yleis/kehitysvammaisen-henkilo-asiakkaana>>. Luettu 8.4.2020.

